

шенева І.А. – М., 2002. – 28 с. 2. Федченко О. Структура поліцейських органів держав ЄС та правове регулювання їх діяльності / О. Федченко // Актуальні проблеми управління та службово-оперативної діяльності органів внутрішніх справ у сучасний період розвитку державності України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 26 жовт. 2007 р. – К.: МП «Леся», 2008. – С. 72–77. 3. Рерихт А.А. Введение в немецкое право / А.А. Рерихт, А.Э. Жалинский. – М., 2001. – 461 с. 4. Schulte R. Vom Polizeifuehrer zum Sicherheitsmanager, Anforderungen des Lernuntnehmerns Polizei als seine Fuehrungskrafte. Referat. – Lilienberg 24., 25. September 1996. – S. 10. 5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 2008 bei NDV Neue Darmstädter Verlagsanstalt s.126. 6. Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Parlamentarischen Staatssekretäre (ParlStG) vom 24. Juli 1974II Bundesgesetzblatt. – 1974 . – Teil I. – S. 1538. 7. Проневич О.С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: монографія / Проневич О.О. – Х.: НікаНова, 2011. – С. 295–296. 8. Mangoldt Klein. Starck Grundgesetz Kommentar 5. Auflage Band 1. 9. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности / Губанов А.В. – М., 1999. – С. 68. 10. Горшечева І.А. Цит. работа.

УДК 340.1

О. М. КАЛЕТНИК

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПРАВА НА МОРАЛЬ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто питання взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємодповідності права і моралі – найбільш дієвих регуляторів суспільних відносин. Зазначено, що їх єдність зовсім не викликає суперечностей і колізій між ними. Саме відповідність права і моралі стають критеріями оцінки закону як правового та справедливого. В цьому контексті особливого значення набувають питання впливу права на моральну сферу, моральне середовище, моральні норми, моральні відносини в певному суспільстві в конкретних темпорально-просторових вимірах. Цей вплив є складним, багатовимірним, багатofункціональним. Особливу увагу присвячено аналізу морального «насичення» законодавства.

Ключові слова: право, мораль, справедливість, гідність, правопорядок, моральний порядок.

Калетник О.Н. К вопросу о влиянии права на мораль (теоретико-правовой аспект)

Рассмотрены вопросы взаимосвязи, взаимовлияния, взаимного права и морали – наиболее действенных регуляторов общественных отношений. Указано, что их единство вовсе не вызывает противоречий и коллизий между ними. Именно соответствие права и морали становятся критериями оценки закона как правового и справедливого. В этом контексте особое значение приобретают вопросы воздействия права на нравственную сферу, моральную среду, моральные, нравственные отношения в данном обществе в конкретных темпорально-пространственных измерениях. Это влияние является сложным, многоплановым, многофункциональным. Особое внимание уделено анализу нравственного «насыщения» законодательства.

Ключевые слова: право, мораль, справедливость, достоинство, правопорядок, моральный порядок.

© КАЛЕТНИК Оксана Миколаївна – здобувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Kaletnik O. On the effect of the right to morality (theoretical and legal aspects)

The article deals with the relationship, mutual, reciprocal rights and morality - the most potent regulators of public relations. However, indicated that their unity does not cause conflicts are conflicts between them. It was the conformity of laws and morals are the evaluation criteria of the law as a legal and fair. In this context, issues of the impact of law on the moral sphere, the moral environment, moral, ethical relationships in the community in specific temporal-spatial dimensions. This influence, as the author notes, is a complex, multi-dimensional, multi-functional. Special emphasis on the moral of «saturation» of legislation.

Key words: law, morality, justice, dignity, rule of law, the moral order.

Роль права у впливі на духовний прогрес не була б з'ясована остаточно без розгляду впливу права на формування і розвиток моральної культури. Мораль нового суспільства є одним із важливих засобів формування духовного світу особистості, її творчих здібностей. Жодні тенденції, жоден правовий процес не можна зрозуміти, не звертаючись до людей – носіїв цих тенденцій. Нерішуча боротьба з негативними явищами, уседозволеністю, «круговою порукою», ослабленням дисципліни, відомчістю, націоналістичними виявами не могли не позначитися на моралі. Девальювалося багато цінностей сучасного суспільства, виникли вияви бездуховності, скептицизму, правового нігілізму та правового песимізму. Тому одним з рішучих заходів щодо здійснення переходу на якісно новий рівень суспільного розвитку є неухильна боротьба за моральне очищення, за зміцнення норм і принципів людської свідомості.

Проблеми, пов'язані з удосконаленням і розвитком моральності, віднесено до основоположних напрямів дослідження в усіх сферах суспільствознавства. Важливе місце в арсеналі засобів впливу на моральну свідомість сучасного суспільства займає право. Питання взаємовпливу правових і моральних установок не можна віднести до числа маловивчених у вітчизняній юридичній літературі¹. Багато вітчизняних учених вивчали різні ракурси взаємозумовленості права і моралі, а саме: В. Бабкін, М. Костицький, В. Костицький, Р. Калюжний, М. Козюбра, А. Колодій, Н. Оніщенко, О. Скакун, Т. Тарахонич та ін. Однак увага правознавців при розробці зазначеної теми в основному сконцентрувалася на аналізі впливу моральності на право, правову свідомість, зворотна ж сторона впливу не одержала належного висвітлення. Проте вивчення аспекту правового впливу на моральну свідомість, моральну переконаність (як одного з можливих способів формування високих моральних принципів життєдіяльності сучасних людей) актуальне, зокрема у зв'язку з визначенням місця і значення права в духовному процесі.

На моральну свідомість, моральний вибір особистості, крім власне моральних цінностей і норм, істотно впливають й інші соціальні регулятори, у тому числі й право. Водночас воно не є чинником, що обмежує людські можливості в тій чи іншій галузі діяльності, а, навпаки, створює певну нормативну базу, систему гарантій для розвитку своїх здібностей, для вільних дій у рамках державної необхідності у сфері взаємин із суспільством. Українське право – закономірно є виразником моральних цінностей суспільства. Законодавче вираження гуманістичного характеру моралі – могутній засіб перетворення моралі, упровадження нових поглядів і принципів. Практично у всіх галузях сучасного права в різних законодавчих актах, у тому числі й Конституції України 1996 р., виражено і закріплено в тій чи іншій формі моральні норми і принципи.

Широкі права громадян у тій чи іншій сфері справляють безпосередньо стимулюючий вплив на розвиток і удосконалення моральності².

Право виступає як ефективний засіб орієнтації людей у питаннях змісту і цілей життя, у формуванні системи цінностей. Воно впливає на рівень моральної свідомості, формуючи почуття відповідальності за дотримання своїх обов'язкових зобов'язань громадянами. У нормі права держава моделює належні, необхідні з державного погляду форми діяльності. У силу цього норми права виступають джерелом необхідної інформації для прийняття людиною рішення про конкретний спосіб дій у тій чи іншій ситуації. Право, уособлюючи вимоги вищої соціальної справедливості, дає про неї певне уявлення у своїх нормах і принципах. Упроваджуючи ці уявлення у свідомість особистості в процесі її повсякденного життя і діяльності, право сприяє формуванню духовного світу людини, розвитку необхідних суспільству рис і подоланню соціально шкідливих якостей. Людина постійно діє в умовах волі вибору. Вона сама визначає, яку норму застосовувати, і вибір варіанта поведінки багато в чому залежить від права. Уявляючи модель вчинку, запропонованого, дозволеного чи забороненого державою, правова норма наочно демонструє суб'єкту ознаки такого вчинку і нагадує про можливі юридичні наслідки його здійснення (нездійснення). Іншими словами, норми програмують поведінку людей відповідно до закладеної в нормі ідеальної моделі суспільних відносин. Крім того, у юридичній нормі передбачаються юридичні засоби, за допомогою яких забезпечується можлива чи належна поведінка. Впливаючи на моральність, право вимагає перетворення вимог суспільства, його власних вимог у внутрішню потребу особистості, внутрішню установку і позицію суб'єкта. Дотримання норм права формує потребу і звичку поводитися певним чином, виробляє внутрішній мотив морального поведіння, формує моральну свідомість людини³.

Питання про правовий вплив на моральну свідомість, позитивний вплив права на вироблення і закріплення визначених моральних установок не обмежується наведеним. Між нормами моралі та права можуть існувати і суперечності. Відомо, що мораль і право «виростають» на загальній соціально-економічній основі, звідси їхня принципова єдність. Однак реальне життя є багатим з будь-якого його відображення, у тому числі відображення і нормативних систем. З часом право і мораль, як соціальні регулятори, можуть не збігатися за результатом свого впливу на суспільні відносини. Очевидний конфлікт найчастіше спостерігається в результаті неправильного використання закону, вільно витлумаченого, «вихопленого» з правової системи. Конфлікт може виникнути і тоді, коли не використано всі можливості права, коли у разі його застосування не виходять з основних принципів, зафіксованих у точних формулюваннях закону, а шукають правову норму, яка дозволила б використовувати її в певному випадку всупереч загальному змісту законодавства.

Бувають ситуації, коли визначені акти правомірної поведінки розходяться з моральними вимогами і за своєю ціннісною характеристикою не тільки не схвалюються мораллю, але і можуть відкидатися нею. Обидва види соціальних норм можуть з різним ступенем швидкості реагувати на зміни суспільних відносин. Це визначається тим, що моральна свідомість динамічніша, вона більш чуйно здатна реагувати на соціально-економічні відносини, що відбуваються в суспільстві. Право, у свою чергу, характеризується формальною визначеністю його норм, їхньою фіксованістю в нормативних актах, статичним елементом. Подібні закономірні суперечності зумовлені природними особливостями правових і моральних правил та існують, як правило, протягом усього періоду їхнього спільного буття.

Слід також зауважити, що суперечності між правовими і моральними нормами в суспільстві здебільшого не антагоністичні, гострота їх може регулюватися цілеспрямованими зусиллями щодо удосконалення морально-правової ситуації в даний момент.

У зв'язку з вищевикладеним є цікавим питання про методи, можливості, межі впливу на моральну свідомість.

Методи впливу права на моральну свідомість являють собою шляхи, канали цілеспрямованого формування визначеного ціннісного ставлення до явищ громадянського життя, зокрема моральної практики і відповідного фактичного поведіння. У юридичній літературі з теорії права традиційно виділяються методи переконання і примусу як основні форми правового впливу на поведінку людей. Вони складаються в процесі взаємного спілкування людей ще на ранніх етапах розвитку людства і являють собою методи здійснення влади у всіх соціальних утвореннях. У згаданому значенні методи переконання і примусу можуть розглядатися як методи регуляції, за допомогою яких досягається визначений соціальний ефект – поведінкова діяльність, бажана і необхідна для певного суспільства.

Механізми, форми впливу кожного з цих методів на поведінку своєрідні, однак цілі, властиві їм, однакові. Загальними цілями переконання і примусу в сучасному праві є: 1) охорона правопорядку (в широкому розумінні); 2) виховання громадян, у тому числі, безумовно, і моральне виховання. Напрями, за якими право орієнтує, регулює і стимулює поведінку громадян у суспільстві, будуються на пріоритеті переконання над примусом при здійсненні такого впливу на особистість, що є закономірністю цього процесу. Сукупна дія цих методів сприяє ціннісній орієнтації суб'єкта, тобто його психологічному настрою на цілком визначений за соціальним значенням тип діяльності. Правові норми, втілюючись у практичну діяльність, також стають предметом переконання і ціннісних орієнтацій.

І метод переконання, і метод примусу, кожний окремо, а в деяких випадках – поєднано, сприяють формуванню специфічного методу впливу права на мораль. Ідеться про ціннісно-орієнтаційний метод⁴.

Право впливає на моральну свідомість шляхом безпосереднього закріплення (відображення) в своїх нормах моральних цінностей. Модель веління, що міститься в праві, має інформаційне значення.

Слід розуміти і усвідомлювати, що, на жаль, уявлення, оцінки, відчуття і стійкі стереотипи поведінки нині визначені не тільки і не стільки власними правовими надбаннями і цінностями, скільки наданими зовні – внаслідок дії одного або сукупності зазначених інформаційних джерел. Причому деякі з них є правобезграмотними, а інколи – і принципово шкідливими. Серед таких, наприклад, можна навести ток-шоу «Вагітна в 16». Деякі програми нагадують бездарну пародію на створення толерантних та компромісних взаємовідносин в суспільстві (шоу «Шустер лайф») та ін.

Правові рубрики окремих, навіть центральних видань, бажано бути набагато кращими. Не вдаючись до аналізу явища правового нігілізму, хочемо лише зауважити, що його новою рисою є інформаційні антиправові стереотипи⁵.

Вона доводить до відома позицію держави з даного питання, вказує на існування визначених, схвалених суспільством і державою засобів досягнення тих чи інших цінностей, повідомляє про наслідки поведінки (бажані й небажані). Право і моделі, що містяться в ньому, мають ціннісне навантаження. Тут важливим є не тільки «прикладний», конкретний зміст моделі поведінки, а і її загальносоціальне

і світоглядне значення.

Право постійно апелює до людини як істоти соціокультурної, як до істоти, яка усвідомлює себе частиною суспільного цілого, готова підкорятися вимогам суспільної волі соціуму, приймати загальноприйняті й найбільш бажані моделі поведінки, стверджувати духовні смисли.

Тривалий час у правознавчій літературі призначення права окреслювалось його здатністю регулювати суспільні відносини, бути волею державної влади. Але насправді для права метою є не держава, не суспільство, не справедливі закони, не соціальний порядок. Його сенс – життя індивіда, людина, здатна до органічного і духовно-піднесеного самоздійснення, розкриття всіх своїх потенційних творчих можливостей. Проте для того, щоб досягти цієї мети, право має бути динамічним, дієздатним, постійно наближатися до конкретного живого індивіда, щоб долати відчуженість людини від права, яка ще так поширена в сучасному суспільстві. Тільки право здатне протистояти катастрофі, що може загрожувати люду в умовах анархії, сваволі влади, тероризму. Механістичний підхід до проблем «людина – право» знайшов вияв у тому, що позитивне право байдуже до людини як такої, воно знає суб'єкта права, тобто носія суб'єктивних прав і обов'язків⁶.

Моделі правомірної поведінки, визначені в нормах права, за своєю спрямованістю близькі до моделей поведінки, що закріплюються нормами моралі. Однак якщо норми моралі нерідко мають «розпливчастий» зміст, то юридичні норми характеризуються строго визначеним змістом. Являючи собою чітко окреслену систему загальнозначущих норм, виконання яких забезпечується державою аж до застосування примусових заходів, право відбиває в правилах загальні принципи співжиття, володіє великою виховною силою, формує життєву позицію особистості.

Право впливає на моральну свідомість шляхом закріплення у своїх нормах пріоритетів більш «морального поведіння». Право «визнає» і схвалює дії і їхні фактичні наслідки, що мають суспільно корисний характер. Нині загальна теорія права опонує навіть таким поняттям, як «позитивна юридична відповідальність».

Позитивна юридична відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який являє собою відповідну реакцію держави та суспільства на здійснене соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення⁷.

Одним з прикладів можна розглянути заохочувальні норми. Заохочення трудової активності, сумлінного виконання свого обов'язку не тільки важливий принцип організації праці, але і міра виховання почуття відповідальності за доречну справу, за дотримання кращих трудових традицій нашого суспільства. Установлення нормами права різноманітних форм позитивної оцінки демократичною державою сумлінного виконання природних обов'язків, а також позитивної діяльності, що перевершує звичайні вимоги, зустрічається майже у всіх галузях українського права. Такі норми схвалюють, стимулюють соціально активну поведінку особистості й надають їй визначену міру заохочення за більш суспільно корисну, суспільно значущу діяльність, що відповідає високим моральним ідеалам нашого суспільства.

Право впливає на моральність шляхом формування моральної переконаності при осуді негативних явищ у процесі застосування права. Осуд негативних явищ, що підпадають під юрисдикцію права з боку держави, виражається в можливості

впливу на винного методом примусу. Причому, як зазначалося вище, цей метод може сприяти виховним цілям. Примус сприяє формуванню звички співвідносити свої дії з нормами права. З часом такі звички стануть стійкими моральними установками.

З попереднім питанням безпосередньо пов'язане питання про границі, межі впливу права на моральність, розгляд якого в зазначеній мірі дозволив би виявити можливості, перспективи такого впливу. Нами був розглянутий вплив права на моральну свідомість як таку. Однак, як і усякий вплив узагалі, він не безмежний, має свої визначені межі, що також є цікавим питанням загальної теорії права і підлягає додатковому вивченню в майбутньому.

1. *Общетеоретическая* юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.М. Оборотова. – О.: Феникс, 2011. – С. 39. 2. *Дія* права: інтегративний аспект: монографія / [кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко]. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 284-292. 3. *Гаджиев Г.А.* Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности): монография / Гаджиев Г.А. – М.: Норма: ИНФРА-М., 2013. – С. 73-74. 4. *Малишев Б.В.* Правова система (телеологічний вимір): монографія / Малишев Б.В. – К.: ВД «Дакор», 2012. – С. 65-80. 5. *Общетеоретическая* юриспруденция: учебный курс: учебник / [под ред. Ю.М. Оборотова]. – О.: Феникс, 2011. – С. 20-23. 6. *Оніщенко Н.М.* Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних і негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості / Н.М. Оніщенко // Віче. – 2012. – № 17. – С. 20-23. 7. *Институт* юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія / [кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко]. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 36.